

«Бахарэвіч глыбейшы за Муракамі». Заходні дасьледнікі пра беларускую літаратуру, эўрапейскасць і нацыяналізм

17 кастрычнік 2019, 19:02

Ян Максімюк

Размова з Томашам Камусэлям (Tomasz Kamusella), навукоўцам са Шлёнску ў Польшчы, які працуе ў Сэнт-Эндрускім університетзе ў Шатлянді і займаецца моўнай палітыкай у Цэнтральнай Эўропе, тэорыяй нацыяналізму, этнічнымі меншасцямі, соцыялінгвістыкай і літаратуразнаўствам. Томаш Камусэла — вялікі аматар і захоплены чытач сучаснай беларускай літаратуры.

Съцісла:

- публікуе пераважна на ангельскай мове, хоць з дому вынес веданьне шлёнскай, польскай і нямецкай моваў; чытае на большасці славянскіх;
- лічыць Альгерда Бахарэвіча пісьменьнікам эўрапейскага і сусветнага фармату;
- кажа, што ў Бахарэвіча, акрамя цікавых і ўніверсальных гісторый, мы можам заўсёды знайсьці «другое дно», звязанае зь беларускай культурай і гісторыяй;
- адчувае сорам, як чалавек з Польшчы, што паэзію Марыі Мартысевіч і Сяргея Прылуцкага не перакладаюць на польскую;

- у Беларусі яго агаломшыла «кітаізацыя» краіны;
- свае акадэмічныя і навуковыя заняткі называе інтэрдысцыплінарнымі;
- па нацыянальнасьці вызначае сябе як эўрапейца і лічыць пытаньні пра нацыянальнасьць і родную мову ў перапісе палітычнымі, якія датычаць эмоцый, а не прыроднага стану рэчаў;
- падтрымлівае рух за разьвіцьцё шлёнскай мовы і літаратуры, лічачы такія рэгіянальныя ініцыятывы ажыццяўленнем дэмакратыі на мясцовым узроўні;
- упэўнены, што выхад Вялікай Брытаніі з Эўразьвязу легітымізуе рух Шатляндыі да незалежнасьці.

Колькі славянскіх моваў?

- Спадар Камусэля, паколькі я хачу запытаць вас пра ўражаньні ад чытаньня беларускай літаратуры ў арыгінале, то спачатку задам вам агульнае пытаньне: на колькіх мовах вы можаце чытаць?
- Цяжка адказаць на такое пытаньне, бо мовы немагчыма палічыць, іх колькасць зьяўляецца прадметам спрэчак. Магу сказаць, што я даю рады чытаць на большасці славянскіх моваў, паколькі ведаю польскую мову, у часы камунізму ў школе мяне вучылі расейскай, чэсскую я засвоіў падчас навучаньня ў Цэнтральназўрапейскім ўніверсітэце ў Празе, а з дому вынес шлёнскую.

Можна запытацца, а колькі славянскіх моваў мы маєм наагул? Я якраз пішу манографію на тэму моўнай палітыкі і пра колькасць славянскіх моваў. У пачатку 19-га стагодзьдзя казалі, што ёсьць адна славянская мова ў чатырох відах. А цяпер, калі браць пад увагу славянскія мікромовы, дык гэты лік можа даходзіць да 40. Гэты лік залежыць ад таго, хто лічыць, як і дзе...

— Якія чатыры віды славянскай мовы меліся на ўвазе ў пачатку 19-га стагодзьдзя?

— Ёээф Добраўскі [чэскі філёляг, адзін з пачынальнікаў славістыкі — РС] казаў, што ёсьць адна славянская мова, якая выступае ў чатырох відах: чэхаславацкім, польскім, расейскім і ілірыйскім, то бок паўднёваславянскім.

Бабуля і нямецкая мова

— А калі я запытаюся пра ваша веданьне неславянскіх моваў?

— Вядома ж, ангельская — для мяне яна галоўная мова, на якой я цяпер пішу большасць сваіх тэкстаў. Ну і нямецкая, бо я паходжу зь Верхняга Шлёнску [рэгіён на поўдні Польшчы, вядомы таксама пад назвай Сілезія — РС], і на гэтай мове гаварыла да мяне ў раннім дзяцінстве мая Oma [нямецкае: бабуля — РС], хоць я тады ня ведаў, што яна гаворыць па-нямецку. Нямецкай я валодаю пасіўна, з актыўным валоданьнем у мяне праблемы — закупы ў краме зраблю, але лекцыі па-нямецку не прачытаю.

— Вас не вучылі нямецкай у школе?

— Не, бо я хадзіў у школу ў часы камунізму, а тады існавала нефармальная забарона, якую строга выконвалі, каб не вучыць нямецкай мове на гістарычнай тэрыторыі Верхняга Шлёнску. Таму, напрыклад, калі ў 1968 годзе стварылі Шлёнскі ўніверсітэт у Катавіцах, нямецкую філялётню памясьці ў Сасноўцы, гэта значыць, па-за гістарычнай тэрыторыяй Верхняга Шлёнску.

Бахарэвіч як універсальны пісьменьнік

— Давайце цяпер пра Беларусь. Пачну з напаміну, што вы ня так даўно апубліковалі на сایце Свабоды рэцэнзію на два беларускія зборнікі паэзіі: «Сарматыю» Марыі Мартысевіч і «Патрыятызм для чайнікаў» Сяргея Прылуцкага. Каго яшчэ з сучасных беларускіх аўтараў вы чыталі?

— Перш за ўсё я чытаю прозу Альгерда Бахарэвіча і захапляюся ёю. Гэта пісьменьнік эўрапейскага фармату, сусветнага фармату. Для мяне гэта было адкрыцьцё. Пасъля прачытаньня першых апавяданьняў і раманаў Бахарэвіча я адразу захацеў чытаць болей, штораз болей, каб знаёміца зъ ягонай выдатнай наватарскай прозай, якая з аднаго боку моцна ўгрунтаваная ў беларускіх рэаліях, а з другога — універсальная. Бо Бахарэвіч гаворыць пра ўніверсальныя каштоўнасці — свабоду выбару, права чалавека вырашаць аб сваім лёсе...

І Бахарэвіч вельмі моцна падкрэслівае маральнае вымярэнне таго, пра што ён піша, таго, што здарылася, але не павінна было здарыцца. Возьмем прыклад Галакосту, пра які ў сёньняшній Беларусі па вялікім рахунку забылі. А гэтая ж тэма падспудна існуе ў ягоных апавяданьнях і раманах. Ягоныя Шабаны, пра якія ён напісаў аднайменны раман, стаяць на месцы колішняга лягеру съмерці, трэцяга па памерах сярод збудаваных нацыстамі падчас вайны. Людзі помніць пра Аўшвіц-Асьвенцім, помніць пра Майданэк. А я пытаю сваіх студэнтаў, якія ў Сэнт-Эндрускім універсітэце слухаюць мае лекцыі пра этнічныя чысткі і генацыд: ці ведаецце вы, дзе быў трэці з найбольшых нацысцкіх лягераў съмерці? Ці чулі вы пра Малы Трасцянінец?

Заступнік меншасцяў

— А якую кнігу Бахарэвіча вы прачыталі як першую?

— Гэта была фэміністычная кніга, «Белая муха, забойца мужчын». Гэта проза, якой, на маю думку, моцна не хапае і ў польскай літаратуре, і ў эўрапейскай. Не хапае таго, што называюць feminist turn — «фэміністычнага вымярэння» ў існаваньні сёньняшніх эўрапейскіх грамадзтваў, якое вельмі важнае. Ну бо ідэя роўнасці мужчын і жанчын, пра якую так шмат гаварылі ў 19-м стагодзьдзі, усё яшчэ не ажыццяявілася.

Акрамя падкрэсліваньня важнасці «фэміністычнага вымярэнья» ў сучасным грамадzkім жыцьці, Бахарэвіч таксама стае на баку ЛГБТ-меншасцяў, якія сёньня дэ-факта дыскрымінуюцца, напрыклад, у Польшчы. Я тут усё суадношу з Польшчай, бо гэта краіна, у якой я нарадзіўся і якая зьяўляецца, так бы мовіць, меркай, якую я прыкладаю да беларускай рэчаіснасці. У Польшчы ёсьць раманы *stricte* пра асяродзьдзе фэміністак і геяў, але няма «мэйнстрымавых» раманаў, якія, як «Белая муха», прадстаўлялі б культуру ЛГБТ і праблемы фэмінізму як праблемы рэчаіснасці, у якой жывем мы ўсе.

Бахарэвіч лепшы за Муракамі

— А ці прачыталі вы «Сабак Эўропы»?

— Так, прачытаў. Я зачараваны «Сабакамі Эўропы». Гэта другі раман Бахарэвіча, які я ўзяўся чытаць. Калі я быў у Менску ў 2018 годзе, я купіў гэты раман, які тады толькі што зьявіўся ў продажы, пачаў яго чытаць і ўжо ня мог адкаласці, пакуль не дачытаў да канца. Паколькі я па-беларуску чытаю ня надта хутка, чытаньне заняло мне амаль месяц. Гэта цудоўны раман, які абавязкова трэба перакласці на ангельскую і іншыя эўрапейскія мовы. Ну і таксама на польскую мову, таму што беларуская культура вельмі блізкая да польской, але ў Польшчы яна ўсё яшчэ застаецца невядомай, што вельмі несправядліва.

Спачатку кніга Бахарэвіча падалася мне падобнай да кнігі «1Q48» Харукі Муракамі. Але толькі спачатку. Муракамі карыстаецца сымбаліямі і вобразамі поп-культуры, — хоць імёны і назвы ў яго японскія, — каб надаць сваім раманам універсальнасць. Але гэтая ўніверсальнасць у яго даволі плыткая, калі можна так сказаць. Гісторыі ў яго цікавыя, яны чапляюць чытача, але яны нідзе не ўкаранёныя. А Бахарэвіч распавядае нам ня толькі ўніверсальныя гісторыі, якія будуць цікавыя, зімальныя і зразумелыя амэрыканцу, паляку і малтыйцу. Ён таксама распавядае гісторыі, якія для кагосьці, хто ведае рэаліі беларускай культуры і гісторыі, будуць мець яшчэ іншы смак і ўзровень успрыманьня. Чагосьці такога ў Муракамі няма. І гэта найбольш чапляе ў рамане Бахарэвіча. З аднаго боку яго беларуская ўкаранёнасць, а з другога — магчымасць успрымаць гэты раман таксама бяз веданьня беларускай культуры і гісторыі.

Дзе брэшуць «сабакі Эўропы»?

Цікавы загаловак ў гэтага раману. Калі выйшаў расейскі, аўтарскі пераклад «Сабак Эўропы», у адной з рэцэнзій на яго я прачытаў, што «сабакі Эўропы» — гэта малыя краіны Цэнтральнай Эўропы. Я гэты загаловак успрымаю зусім інакш. У апошняй, шостай гісторыі гэтага раману — «Сълед» — агент Тэрэзіос Скіма перасякае мяжу расейска-кітайскай імпэрыі, і там якраз знаходзяцца гэтыя сабакі, нямецкія аўчаркі, якія нагадваюць аўчаркі нацыстаў з часоў апошняй вайны, толькі што цяпер яны знаходзяцца зь іншага боку. Для мяне якраз яны — «сабакі Эўропы»: нэгатыўнае вымярэньне эўрапейскага праекту, які можа быць таксама таталітарным праектам.

А з другога боку, мы маем і культурна-індывидуалісцкае вымярэньне загалоўка. У першай гісторыі — «Мы лёгкія, як папера» — аўтар гаворыць пра кніжку, напісаную французскай аўтаркай на таямнічай мове і з карцінкамі яе і сабак, якія з кансэрватаўнага гледзішча сённяшній ПіС-аўской Польшчы або лукашэнкаўскай Беларусі выглядаюць недапушчальнымі. Як гэта можна з сабакамі займацца справай, якую завуць кахраньнем?! Тут, на маю думку, мы маем сымбаль індывидуалізму — тое, што я раблю са сваім целам, з самім сабою, належыць і залежыць выключна мне і ад мяне.

Мартысевіч і Прылуцкі таксама малайчыны

— Я згодны, загаловак раману Бахарэвіча шматзначны і мае некалькі вымярэнняў. Але давайце цяпер паговорым крыху пра іншых. Вы мяне моцна зъдзівілі, калі прыслалі сваю рэцэнзію на паэтычныя зборнікі Марыі Мартысевіч «Сарматыя» і Сяргея Прылуцкага «Патрыятызм для чайнікаў». Ці парэкамэндавалі б вы пачытаць гэтыя зборнікі сваім знаёмым і сябрам, калі б іх пераклалі на польскую, ангельскую ці якую іншую мову, на якой яны чытаюць?

— Безумоўна! Зь вялікай ахвотай! У абодвух гэтых зборніках моцнае ўражанье зрабілі на мяне сіла вобразнасці, сіла мовы, сіла сымбаляў і іх чытэльнасць. Таму што гэтыя аўтары гавораць простай мовай, якой карыстаюцца, так сказаць, у «няпросты» спосаб. Гэтыя зборнікі будуць чытэльныя і заваблівыя як тым чытачам, якія хочуць прачытаць цікавую гісторыю, так і тым, якія цікавяцца культурай і гісторыя Беларусі ды Эўропы і хочуць знайсці «другое дно».

Апавед Мартысевіч укаранёны ў Вялікім Княстве Літоўскім, хоць гэтае імя ні разу там не называецца. Ён укаранёны ў жывой гісторыі гэтага княства, якое было патрыярхальным, у якім жанчыны ня мелі права голасу ды, насамрэч, ніхто ў ім ня меў права голасу, калі не належала да шляхецкага саслоўя. Пад канец аповеду аказваецца, што ўлады, шляхта і нават каханкі галоўнай герайні не ратуюць яе ад спалення на вогнішчы, бо ў яе нешляхецкае паходжанье і неадпаведныя паводзіны.

Ня ведаю, наколькі гэтая асацыяцыя будзе дарэчнай, але ў майі адчуваньні «Сарматыя» Мартысевіч пераклікаецца з «Белай мухай» Бахарэвіча, асабліва з тым месцам, дзе ў яго ўсплывае матыў нібыта народнай песні пра Галю, прыгонную дзяўчыну, якая загінула ў полымя, бо не аддалася свайму пану. У беларускай сучаснай літаратуре нечакана ўзынікае матыў прыгону. Чаго мне не хапае ў сучаснай польскай літаратуре, дык гэта рэфлексіі пра спадчыну і часы прыгону, якія для Польшчы, як і для Беларусі, закончыліся ў 1860-х.

ГЛЯДЗ ЦІКМ:

Больш «Лалітаў», «Працэсаў» і «Ўлісаў»,
калі ласка!

А калі ўзяць кніжку Прылуцкага, дык гэта наогул незвычайная рэч, асабліва на фоне падарожжаў Трампа ў Паўночную Карэю і сустрэч з таталітарным дыктатарам, якога Трамп лічыць сваім сябрам, адначасова ставячыся да дэмакратычных лідэраў Эўропы як да сваіх ворагаў... Прылуцкі выкарыстоўвае, я б сказаў, даволі нездаровую зацікаўленасць справамі Паўночнай Карэі як *imaginarium* поп-культуры і пры яго дапамозе выбудоўвае аповед з гледзішча паўночнакарэйскага хлопца, які жыве ў съвеце, дзе чалавек чалавеку воўк, хocha быць паэтам ды яшчэ хocha выжыць. З аднаго боку, гэта паэтычная перасыярога перад таталітарызмам, а з другога — заклік, каб змагацца за свабоду, не дазволіць нікому адабраць у нас свабоду. Рэдка здараецца, калі паэт, які заклікае змагацца за свабоду, шукае гэтай свабоды ў сваім уласным жыцці. А Прылуцкі актыўна шукае — замала яму было свабоды ў Беларусі, таму цяпер шукае ва Ўкраіне.

Мне, як чалавеку з Польшчы, увесь час сорамна, што такой добрый беларускай літаратуры, як гэтыя два паэтычныя аповеды, не перакладаюць на польскую мову. А гэта ж павінна адбывацца аўтаматычна. Ну і я лічу, што гэту пазію варта перакладаць на эўрапейскія мовы, бо яна сапраўды знакамітая.

Чаго паехаў у Беларусь

— Чаму вы зацікаўліся беларускай літаратурай? Гэта нейкім чынам звязанае з вашым навуковым зацікаўленнем і кар'ерай?

— Я ўжо гадоў дваццаць займаюся дасьледаваньнем моўнай палітыкі ў Цэнтральнай Эўропе, таму Беларусь заўсёды была ў сфэры майго зацікаўлення. Але ніколі раней не было ў мяне часу і ахвоты, каб аформіць беларускую візу. Калі аднак зъявілася магчымасць бязвізавага ўезду ў Беларусь, дык я сказаў сабе, што цяпер мне трэба паехаць. Зъявілася магчымасць, дык паеду і пагляджу...

— «Апошнюю дыктатуру ў Эўропе»?

— (съмлечца) Гэта фальшывы стэрэатып. Мы забываем, што ў Азэрбайджане — таксама дыктатура. Мы забываем, што ў Рәсей — практычна таксама дыктатура. Што б ні сказаць пра сёньняшнюю Польшчу, дык ёю кіруе чалавек, у якога няма для гэтага ніякага мандату, а ён дае загады прэзыдэнту і прэм'ер-міністру. Гэта таксама не выглядае, як дэмакратыя.

Прычына была ня ў тым, каб паехаць і пабачыць «апошнюю дыктатуру ў Эўропе», а каб пабачыць уласнымі вачыма і адчуць, як выглядае беларуская культура. Прайду сказаўшы, толькі тады я адкрыў для сябе беларускую літаратуру, бо седзячы ў Шатляндыі я не дазнаўся б ні пра кніжку Мартысевіч, ні пра Прылуцкага. Цяпер я ўжо ведаю, як карыстацца беларускім інтэрнэтам і куды хадзіць, каб дазнавацца пра выдавецкія навінкі. Таму цяпер я пішу рэцэнзіі на беларускія кніжкі, бо лічу, што іх несправядліва абмінаюць увагай у Заходній Эўропе і нават у Польшчы.

Убачыў іншы съвет

— Дык цяпер запытаю вас пра першае або наймацнейшае ўражанье ад Беларусі, якую летась вы пабачылі ўласнымі вачыма... Што вас там уразіла? Вы зъдзіўліся, расчараўваліся?

— Скажу пра першае ўражанье. Калі я выяжджаў з Шатляндыі, дык там уся мэдыяйная і публічная дыскусія ішла вакол Brexit. А ўехаў у Беларусь, дык пабачыў зусім іншы съвет у паведамленіях СМИ — усё аў Кітай! Лукашэнка ў Кітай; Лукашэнка сустракаеца з кірауніком Кітаю; сустрэча Шанхайскай арганізацыі супрацоўніцтва; калі Расея заблякуе экспарт беларускіх малочных прадуктаў, дык Кітай іх возьме; і так далей, і таму падобнае. Гэта быў для мяне шок! Прынамсі, што тычыцца беларускага афіцыйнага бачанья, карціна съвету выглядае зусім інакш, чым я ўяўляў яе ў Шатляндыі.

ГЛЯДЗ Ц К М :

Дзевяць прычын, чому Польшча не «дачка»
Рэчы Паспалітай

І яшчэ я пабачыў нешта іншае — у Менску і абласных цэнтрах інфармацыйны надпісы былі на трох мовах: беларускай, ангельскай і кітайскай. А калі я быў у Горадні, мясцовыя звярнулі маю ўвагу, што надпісы на каналізацыйных люках з назвай Горадні таксама на кітайскай мове. Такія покрыўкі над каналізацыйнымі студнямі з кітайскімі надпісамі застаюцца на дзесяцігодзьдзі...

— Можна сказаць, вы ўпершыню адчуулі смак «кітаізацыі» Беларусі, пра якую гаворыцца ў рамане «Мова» Віктара Марціновіча...

— Так. Дарэчы, «Мова» Марціновіча была першым беларускім раманам, які я прачытаў съядома, то бок разумеочы, што чытаю менавіта беларускі раман, хоць чытаў яго ў расейскім перакладзе. У пэўным сэнсе гэта быў прарочы раман...

Рэдкая птушка: інтэрдысцыплінарыст

— Спадар Камусэля, скажыце некалькі словаў пра вашу аддукацыю і прафэсійную падрыхтоўку да навуковай дзейнасці. Калі не памыляюся, вы па-аддукацыі гісторык?

— Якраз тут памыляецца! Па-аддукацыі я — інтэрдысцыплінарыст. Я ніколі не хацеў абмяжоўвацца да нейкай адной навуковай дысцыпліны. Калі я пачаў дасьледаваць праблемы Верхняга Шлёнску, дык убачыў, што з гледзішча гісторыка іх немагчыма дасьледаваць, таму што гістарычныя архівы былі створаныя нацыянальнымі дзяржавамі. І ёсьць архіўныя матэрыялы па-немецку пра немцаў, па-польску пра палякаў, а няма ніякіх матэрыялаў пра шлянзакаў, якія мяне акружаюць на Верхнім Шлёнску, гавораць па-шлёнску, але ў архівах яны ніколі не прысутнічалі.

Я быў вымушаны скарыстаць іншыя дасьледніцкія мэтады, літаратуразнаўчыя, беручы тое, што шлянзакі напісалі самі пра сябе і пра шлёнскую шматкультурнасць. Тут прыдаліся мне мая аддукацыя на факультэце ангельскай філялёнгі; і мая паліталагічная аддукацыя, якую я набыў фактычна сам ды абараніў дактарат у гэтай сферы; і мая культуразнаўчая аддукацыя, якую я таксама набыў сам і абараніў адпаведную габілітацыю.

Мая доктарская праца, якая выйшла ў ЗША і датычыла ўзынікненія этнічных і нацыянальных групай на Шлёнску ў 1848—1910 гг., была працай пра мінулае, значыць, можна сказаць, што гэта была праца гісторыка, але мэтадалёгія ў ёй была са сфэры інтэрдысцыплінарных дасьледаваньняў.

У сувязі з гэтым скажу наступнае. Як малады дасьледнік-інтэрдысцыплінарист пасъля дактарату, я ня меў проблемаў, каб атрымліваць стыпэндыі і гранты на свае далейшыя дасьледаваньні. Але проблемы з'явіліся, калі я хацеў знайсьці працу, бо мая інтэрдысцыплінарная адукцыя — я яшчэ зрабіў магістратуру па паўднёваафрыканскай літаратуре ва ўніверсытэце ў Паўднёваафрыканскай рэспубліцы — нікому да нічога не пасавала. Ну бо я не гісторык і не сацыёлаг, не антраполяг і не мовазнаўца, не палітоляг і не літаратуразнаўца — а ўсё разам. А ў кантынэнтальнай Эўропе ўсё яшчэ патрабуюць, каб чалавек меў адукцыю ў такой галіне, у якой ён будзе весьці дасьледаваньні або навучаць.

Я меў тое шчасьце, што ў Сэнт-Эндрускім універсытэце ў Шатляндыі патрабавалі гісторыка з чымсьці больш, чым толькі ўніверсытэцкім дыплёмам гісторыка, якога, дарэчы, у мяне няма...

Нацыянальнасць: эўрапеец

— Паколькі вы нарадзіліся на Шлёнску, я задам вам асабістае пытаньне. Прабачце, калі яно падасца неадпаведным. Як вы акрэсьліваецце сваю нацыянальную тоеснасць? Хто вы — паляк, шлянзак, пакрысе паляк і шлянзак, а можа, яшчэ крыху і немец?

— Так, я апісваю нацыянальныя ідэнтычнасці ды тое, як іх канструуюць і падтрымліваюць, але асабіста пазъбягаю прыпісваньня сабе канкрэтнай нацыянальнай тоеснасці. Я не адчуваю такій патрэбы, каб «быць кімсьці паводле нацыянальнасці». Шлёнск — шматкультурны і шматмоўны рэгіён, і я намагаюся карыстацца гэтай шматкультурнасцю, дасьледаваць яе і паказваць яе людзям, якія яе ня бачаць. На Шлёнску ёсьць рэчы і па-шлёнску, і па-польску, і па-нямецку, ды яшчэ па-чэску і па-мароўску, пра што наагул ніхто ня хоча памятаць.

Я не хачу ўпісвацца ні ў адну клетку гэтых тоеснасьцяў. Калі ўжо вам трэба нейкая ідэнтычнасьць, дык скажу, што я адчуваю сябе эўрапейцам. Праўда, штораз цяжэй адчуваць сябе эўрапейцам у сёньняшній Эўропе этнічна-моўных нацыяналізмаў, ксэнафобіі і папулізмаў, але я спадзяюся, што Эўропа як прастора свабоды выстаіць.

У мяне падобная сытуацыя, як думаю, што і ў выпадку Альгерда Бахарэвіча, які піша па-беларуску, але, як мне здаецца, не зъяўляеца беларускім нацыяналістам, ня ўпісваеца ў тое ці іншае канкрэтнае вымірэнъне беларускасці. Гэта, калі адказаць вам на ваша пытаньне з культурнага гісторычнага і сямейнага гледзішча.

Я могу таксама адказаць вам як навуковец, які дасьледуе гэтыя рэчы. Ідэя нацыі — вельмі маладая. Яе выпрацавалі ў Эўропе ў 19-м стагодзьдзі і ажыцьцяўлялі ў 19-м і 20-м стагодзьдзях. Гэтая ідэя ня дадзеная нам прыродай. Нацыі не зъяўляюцца тварэнънем прыроды ці Бога. Яны — тварэнъне чалавека. Можна ня мець нацыянальнасьці і заставацца чалавекам.

Пра што пытаць у перапісе

— Але час ад часу праводзяцца такія акцыі, якія называюцца перапісамі насельніцтва. У Польшчы ў 2002 годзе быў перапіс, у якім ўпершыню пасля вайны пытаўся пра этнічнае паходжанье. Можна было ігнараваць гэтае пытаньне, можна было адказаць як заўгодна. Вы ігнаравалі ці нешта адказалі?

— Я адказаў. Фактычна я пажартаваў з гэтага пытаньня, бо запісаў: homo sapiens sapiens.

— Вы лічыце, што такіх пытаньняў задаваць людзям у перапісе ня трэба?

— Цяжка сказаць. Любое пытаньне ў перапісе, якое датычыць эмоцыяў, мае нейкую палітычную мэту.

На міжнародным кангрэсе статыстыкаў у Санкт-Пэцярбургу ў 1872 годзе было вырашана, пад уплывам статыстыкаў з Прусіі, увесыці ў перапісы пытаньне пра родную мову, пра нацыянальную мову, якая мае быць меркай ці паказынікам нацыянальнасьці. Таму што тады тыя статыстыкі ўяўлялі сабе, што нацыі існуюць як натуральныя, прыродныя феномены. То бок, калі палічым колькасць людзей, якія гавораць на мове «х», то будзем ведаць, што яны належачы да народу «х», і будзем ведаць, дзе гэты народ знаходзіцца. Але дэ-факта гэтыя перапісы ня столькі лічылі і вымяяралі нацыі, колькі іх стваралі.

На мой погляд, у перапісе разумна пытаница пра тое, колькі ў чалавека дзяцей, якая ў яго кватэра і колькі ў яго гектараў зямлі, падчас калі пытаньні пра нацыю і мову зъяўляюцца насамрэч палітычнымі пытаннямі, пытаннямі пра эмоцыі.

Пытаньні пра этнічнае паходжаньне і мову ў перапісі 2002 году ў Польшчы ўвяла кааліцыя «Выбарчая акцыя Салідарнасьці», якая была этнічна-моўнай партыяй, партыяй, якая хацела вызначыць, дзе пражываюць «сапраўдныя палякі». На мой погляд, гэтыя пытаньні ў перапісе 2002 году супярэчаць ня толькі духу, але і літары канстытуцыі посткамуністычнай Польшчы з 1997 году, якая кажа выразна: польская нацыя — гэта ўсе грамадзяне Польскай Рэчы Паспалітай. Навошта пытаць пра мову ці пра нацыянальнасьць?

Фармальная, вымярэньнем нацыянальнасьці ў Польшчы зъяўляецца грамадзянскі нацыяналізм, як у ЗША. Але дэ-факта ў Польшчы нацыю акрэслівае этнічна-моўны нацыяналізм. Адсюль і такія ня вельмі ўдалыя ідэі, як «карта паляка», для якой мадэльлю паслужыла «карта славака».

Этнічна-моўны нацыяналізм супярэчыць цяперашняму стану дзяржаваў, паколькі кажа, што сёньняшнія палітычныя межы — няважныя, іх можна зъмяніць і вызначыць новыя межы, якія будуць пакрывацца з моўнымі і этнічнымі межамі, то бок з тым, як нацыі ўяўляюць сабе свае моўныя і этнічныя межы. Да чаго прыводзіць гэткі падыход, мы ня так даўно назіралі на прыкладзе былой Югаславіі, якая распалася на этнічна-моўныя дзяржавы, а зь ёю распалася і сэрба-харвацкая мова...

Шлёнская мова і літаратура

— Я думаю, што бачаньне гэтай праблемы нацыянальнай меншасьцю ў любой краіне адрозніваецца ад вашага бачаньня, бо нацыянальнай меншасьці важна, каб як мага больш людзей запісала сябе да гэтай меншасьці і сказала, што размаўляе на мове сваёй меншасьці. Таму што ад такой дэкларацыі залежыць і памер дзяржаўнай падтрымкі для меншасьці, і шмат чаго іншага...

— І залежыць, і не. Як вы напэўна ведаецце, па колькасці носьбітаў, другой мовай у Польшчы, пасъля польскай, зъяўляеца шлёнская...

— Ведаю. Дарэчы, а вы запісалі шлёнскую як сваю хатнюю мову?

— Запісаў. (*съмляеца*) Нацыянальнасць я запісаў як *homo sapiens*, а мову як шлёнскую. Ну але вось, вы ж бачылі: і ў першым перапісе ў посткамуністычнай Польшчы (2002), і ў другім (2011) шлёнская была хатнай мовай, якую задэкляравала найбольшая група людзей пасъля польскай. Паводле перапісу з 2011 году, такіх людзей — паўмільёна. Але дзяржава не прызнае гэтага выніку і не падтрымлівае, напрыклад, выданьня кніжак па-шлёнску з падаткаў, якія ў дзяржаўную касу плацяць шлянзакі.

— Вы карыстаецца шлёнскай мовай у штодзённым жыцці? Зразумела, вы цяпер у Шатляндыі, але маё пытанье датычыць шлёнскіх абставінаў...

— Я карыстаўся гэтай мовай штодзённа, пакуль не пайшоў у школу. Там мяне адучувалі ад гэтай мовы, але я ведаю яе пасіўна, чытаю на гэтай мове і пішу на ёй мэйлы знаёмым і сябрам.

— Хутка на Шлёнску выйдзе зборнік вашых апавяданьняў, якія вы напісалі па-ангельску. Гэта будзе дзівлюмоўнае выданье — ангельскія арыгіналы і іх пераклады на шлёнскую мову. Якое значэнне гэта мае для вас? Чаму пераклады на шлёнскую мову, а не на польскую?

— Я хацеў паказаць, што шлёнская мова, як і беларуская, можа ўдзельнічаць у агульнаэўрапейскім культурна-інтэлектуальным абмене, не абапіраючыся, скажам, на польскую мову. Магчыма, праз ангельскую шлёнская мова знойдзе зацікаўленых чытачоў, якіх пакуль не знайшла. А чытачы на Шлёнску ўбачаць, што шлёнская мова можа перакладацца на ангельскую без пасярэдніцтва польскай.

— Якія пэрспэктывы ў літаратуры на шлёнскай мове? Гэта толькі прыхамаць інтэлектуальнай эліты і людзей з універсытэцкім дыплёмамі, ці за гэтым стаяць аўтэнтычныя падтрымка і попыт, калі можна так сказаць, шлёнскага народу?

— Попыт ёсьць, але трэба сказаць, што ў вялікай меры ён сымбалічны. Людзі, якія гавораць па-шлёнску, хочуць купіць кнігу на шлёнскай мове, але звычайна спыняюцца на закупе адной кнігі. Людзі купляюць такія кнігі як артэфакты «шлёнскасці», а не як тэксты для чытанья, агульна кажучы. Чаму? Бо людзі гавораць па-шлёнску, але не даюць рады свабодна чытаць ці пісаць па-шлёнску. Падобнае назіраецца з палякамі ў Беларусі, якія не вучыліся польской мове ў школе — яны па-польску гавораць, але чытаць і пісаць ня ўмеюць. Таму ў Беларусі ёсьць такі фэномэн, што польскую мову запісваюць расейскай кірыліцай, бо гэтую кірыліцу тамтэйшыя палякі ведаюць са школы.

Некаторыя школы на Шлёнску, у перыядзе 2009—2015 гг., у рамках рэгіянальнай адукцыі ўвялі навучанье стандартнай шлёнскай мовы (унармаванай даволі позна, у 2009 годзе), але пасля 2015 году, калі ўладу ў краіне ўзялі палітыкі «Права і справядлівасці», гэтае навучанье ліквідавалі.

Чаму шатляндцы ідуць да незалежнасьці

— На заканчэнні я пакарыстаюся нагодай, што размаўляю з чалавекам, які ўжо восем гадоў пражывае ў Шатляндыі, і запытаю пра пэрспэктывы шатляндзкай незалежнасьці. Чаму ў рэфэрэндуме ў 2014 годзе ідэя незалежнасьці Шатляндыі не набрала нават паловы галасоў?

— Не набрала паловы, але амаль палову, 46 працэнтаў! Гэта нямала! Чаму не? У 2014 годзе шмат людзей у Шатляндый лічыла ідэю незалежнасці вар'яцтвам. Навошта рабіць незалежную дзяржаву, якая спачатку будзе вымушаная выйсьці з Эўразьвязу і NATO, каб нанава весьці перамовы і падпісаць новыя дамовы. Вядома, былі галасы, якія пераконвалі, што лепш усё-ткі выйсьці зь Вялікай Брытаніі, бо торы [Кансэрватыўная партыя — РС] імкнуцца пакінуць Эўразьвяз. У 2014 годзе гэта была фантастычная ідэя, ніхто ня верыў, што брытанцы прагаласуюць за выхад з Эўразьвязу. Але так якраз здарылася, і цяпер падтрымка для паўторнага рэфэрэндуму за незалежнасць Шатляндыі ўвесь час расце.

Можна адварнуць ваша пытанье і запытацца, а чаму шатляндцы так імкнуліся выйсьці зь Вялікай Брытаніі? Таму што, пачынаючы з 1950-х гадоў, шатляндцы галасуюць за тыя партыі, якія ніколі не выйграюць выбараў у Брытаніі. Тут мы маем парадокс дэмакратыі... Калі Англія галасуе за кансэрватораў і яны выйграюць, то шатляндцы галасуюць якраз за лейбарыстаў. І наадварот. Тут навідавоку дэфіцыт дэмакратыі — Шатляндыя ніколі не атрымоўвае такіх палітыкаў і такіх палітычных рашэнняў, якіх хоча. Карацей, урад у Лёндане ніколі не адлюстроўвае палітычнай волі шатляндцаў. І ў тым якраз праблема.

Калі брытанцы ў рэфэрэндуме агулам прагаласавалі за Brexit, то амаль 70 працэнтаў шатляндцаў выказаліся за тое, каб застацца ў Эўразьвязе. Паколькі цяпер урад у Лёндане актыўна выводзіць Вялікую Брытанію з Эўразьвязу, то шатляндзкі ўрад атрымлівае легітымізацыю для таго, каб правесці другі рэфэрэндум у справе незалежнасці.

Навошта мікрамовы?

— І яшчэ адно пытанье залезла мне ў галаву на заканчэньне, калі дазволіце. З увагі на тое, што мяне цікавяць розныя рэгіянальныя асаблівасці, у тым ліку моўныя, я хачу запытацца ў вас, як дасьледніка праблемы, пра феномэн нармалізацыі новых мікрамоваў у Эўропе, ня толькі сярод славянскіх моваў, але і ў Заходній Эўропе. Якія, па-вашаму, прычыны гэтай моўнай рэгіяналізацыі на фоне працэсаў глябалізацыі? Навошта людзям гэтыя мікрамовы, свае шлёнскія і падляскія мовы, калі магу тут паказаць пальцам?

— Можна на гэтае пытанье адказаць наступным чынам. Новыя мікрамовы — гэта ажыццяўленъне дэмакратыі на мясцовым узроўні. Бо пакуль празь нейкую краіну не пракаціўся каток этнічна-моўнай ураўнілаўкі, людзі ў сваіх вёсках і рэгіёнах заўсёды гаварылі неяк па-іншаму... Калі адмерла лаціна і зьявіліся нацыянальныя мовы, створаныя на базе этнічна-моўнага нацыяналізму, у школах пачалі зынішчаць усялякія культурна-моўныя адрозненіні, замест таго, каб іх пеставаць і галубіцу. Калі цяпер, нарэшце, людзі могуць свабодна карыстацца сваімі мясцовымі мовамі, дык яны імі карыстаюцца, ня толькі ў размове, бо гэта яны рабілі ўвесь час, але і на пісьме, паколькі Эўропа сёньня, у адрозненъне ад Эўропы 100 гадоў таму, 100-працэнтна пісьменная. Гэта такі дэмакратычны падыход да працэсу ўзынікненъня новых пісьмовых мікрамоваў.

Па-другое, у нашай частцы Эўропы, у Цэнтральнай Эўропе, гэты працэс яшчэ выкліканы пастаянным уніфікацыйным ціскам з боку этнічна-моўных нацыяналізмаў.

А трэцяя прычына знаходзіцца ў адносным багацьці эўрапейскіх грамадзтваў. Бо калі вы маецце крыху грошай, то без проблемаў можаце выдаваць кнігі, граматыкі і раманы ды пісаць Вікіпэдыю на сваёй мове. Зauważце, што ў Афрыцы ці Азіі, дзе грамадзтвы значна бяднейшыя, чым у Эўропе, ёсьць мовы, на якіх гавораць нават 10 мільёнаў чалавек, і яны нярэдка маюць афіцыйны статус, але кнігі на гэтых мовах не выходзяць.

«Варта» — суб'ектыўны агляд падзеяй у літаратурывыды, шырэй, у мастацтве і культуры. Меркаваныні перадаюць погляды саміх аўтараў і не абавязкова адлюстроўваюць пазыцыю рэдакцыі.

